

8. Заболеваемость в Херсонской губернии в 1887, 88 и 89 гг. // Там же. – 1891. – № 5.
 9. Заболеваемость в Херсонской губернии в 1887, 88 и 89 гг. (Продолжение) // Там же. – № 6.
 10. Заболеваемость в Херсонской губернии в 1887, 88 и 89 гг. (Окончание) // Там же. – № 7.

Надійшла до редакції 12.12.2011

Затверджена до друку 20.01.2012

Аннотация. *Ермилов В.С. Первый опыт медико-статистического исследования в Херсонской губернии. Исследован один из первых в Российской империи и первый в Украине опыт статистического изучения заболеваемости сельского населения Херсонской губернии в конце 80-х – начале 90-х годов XIX в. Сбор данных был осуществлен земскими участковыми врачами, анализ и выводы сделали впервые земские санитарные врачи.*

Ключевые слова: *Херсонская губерния, земская медицина, санитарная организация, медико-статистическое исследование, санитарная статистика.*

Summary. *Ermilov V.S. The first experience of medical and statistic investigation in Kherson province. In this work it is considered one of the first experiences of statistic investigation of rural population morbidity of Kherson province at the end of 80ies – 90ies of the nineteenth century in the Russian Empire; it is the first experience in Ukraine. Data collection was made by land district doctors, analysis and conclusions were made by land sanitary inspectors.*

Key words: *Kherson province, land (zemstvo) medicine, sanitary organization, medical and statistic investigation, sanitary statistics.*

УДК 477.4:262.14

П.В. Єлесін

БОРОТЬБА З ПИЯЦТВОМ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО СІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА НА ДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Проаналізовано специфіку соціальної позиції православного духовенства у боротьбі з пияцтвом в селах Наддніпрянської України другої половини XIX – на початку XX століття. Визначено та розкрито основні напрямки діяльності священиків у цій сфері – антиалкогольне проповідництво, опосередкований вплив на закриття питних закладів, просвітницько-профілактична робота стосовно вживання спиртних напоїв, організація товариств тверезості.

Ключові слова: *сільське духовенство, пияцтво, тверезість, антиалкогольна боротьба, проповідь, товариство тверезості, питний заклад*

Постановка проблеми

Боротьба з надмірним вживанням алкогольних напоїв є важливим напрямком багатьох сучасних соціальних програм, орієнтованих на загальне оздоровлення українського суспільства та популяризацію здорового способу життя серед усіх його членів. Залучення до цього процесу якомога ширших верств населення, передусім представників інтелігенції, свідомо мобілізація їхніх сил на антиалкогольну боротьбу сприяє досягненню позитивних результатів. Соціальний протест проти загрозливого зловживання спиртним у другій половині XIX – на початку XX ст. у селах Наддніпрянської України був виражений у діяльності соціально свідомих представників православного духовенства. Дослідження історичних аспектів руху за тверезість зазначеного періоду не лише допоможе досягнути сутність накопиченого досвіду по боротьбі з пияцтвом, а й зробить можливим використання найкращих його здобутків у сучасній практиці налагодження результативних взаємозв'язків між державою та церквою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Перші історичні ескізи про боротьбу православного духовенства за народну тверезість з'явилися на сторінках православної періодики кінця XIX – початку XX століття. Досить показовими з них є праці священиків І. Мироновича [1] та С. Бояровського [2], котрі розкривають загальну картину вживання алкоголю на селі в середині XIX ст. та одноголосно визначають 1861 р. як переломну дату поштовху до мобілізації сил духовенства на боротьбу за викоринення пияцтва. У сучасних дослідженнях соціальна активність православного

парафіяльного священства по зменшенню вживання спиртного на селі здобула контекстного вираження. Зокрема, С. Гладкий [3] висвітлює окремі аспекти боротьби з пияцтвом в контексті розгляду культурницької діяльності духовенства, а Г. Надтока [4] – етично-виховної. При цьому обидві монографії хронологічно обмежені початком ХХ ст. Єдиною працею, де боротьба священників із пияцтвом стала об'єктом спеціального розгляду, можна назвати дослідження В. Перерви [5], однак воно обмежене географічно – лише територією Наддніпрянщини. Для розуміння особливостей загального історичного тла, на тлі якого проходив рух за народну тверезість, важливими є праці Ю. Присяжнюка [6], О. Михайлюка [7], О. Безносолової [8], А. Скутнева [9].

Мета

Метою статті є висвітлення діяльності православного сільського духовенства Наддніпрянщини у сфері боротьби з надмірним вживанням місцевим населенням алкогольних напоїв протягом другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу

Пияцтво було помітною вадою суспільного життя Російської імперії. Згідно зі статистичними даними 1910 р., майже 90-мільйонне населення країни вживало щорічно близько 820 млн літрів оковитої. Про масштаби розмаху пияцтва в українських губерніях свідчать такі дані: у Подільській губернії щорічно споживалося 1,9 млн відер спиртного, тобто 12,5 літрів на кожного мешканця [4, 222], а в Київській – лише в 1891 р. було продано 2,3 млн відер вина на суму 11 млн руб. [10, 190]. Раптовою смертю у стані алкогольного сп'яніння кожного року помирало в середньому 4,7 тис. осіб, при тому, що від убивств гинуло 2,8 тис., від самогубств – 2 тис., від отруєнь – одна тисяча [11, 243]. У цілому від нещасних випадків та хронічних хвороб, до яких призвело вживання алкоголю, кожного року в країні помирало не менше 40 тис. осіб [12, 764].

Потреба боротьби з пияцтвом, переконливе усвідомлення якої відбулося з середини ХІХ ст., залишалося нагальним питанням подальшого суспільного розвитку. Досягнення успіху в його вирішенні у рамках українського традиційного селянського простору залежало від активності парафіяльного духовенства, представники якого вважалися головними “наставниками и блюстителами народной нравственности” за покликанням професії [13, 15] та, окрім суто церковно-релігійних функцій, виконували низку соціальних.

У 1859 р. Священний Синод уперше благословив священників на здійснення просвітницької діяльності, спрямованої на утримання населення від надмірного вживання алкогольних напоїв, однак ці починання не були повністю втілені в життя [2, 271]. Питання боротьби з пияцтвом знову актуалізувалося зі скасуванням кріпацтва, коли вживання алкоголю стало набирати значних масштабів: практично у кожному селі, крім поміщицької корчми, з'явився подібний заклад, відкритий коштом селян [14, 587]. Відтак потреба залучення сільського духовенства до боротьби з пияцтвом звучала у вищих колах церковної ієрархії дедалі частіше, і саме з середини 1860-х років [15, 314]. Вживання спиртних напоїв було визнане духовенством основною причиною “нравственной, физической и материальной гибели крестьянина” [16, 790].

На перших етапах боротьби сільських священників за народну тверезість основним їхнім інструментом у цьому процесі була церковна проповідь: “одно из сильных и целесообразных средств в борьбе с народным пьянством – неустанно проповедовать о трезвости и вреде пьянства” [17, 83]. Проповіді на теми тверезості мали на меті засудження пияцтва шляхом викриття основних його негативних наслідків.

Одним із найважливіших завдань антиалкогольного церковного проповідництва був захист родинно-побутових відносин. Парафіяльні пастирі викривали та гостро засуджували негативні наслідки антиповедінки пияк, які мусили терпіти члени їхніх родин – сварки, побої, зниження добробуту тощо [18, 373]. При цьому важливо відмітити: незважаючи на те, що основною аудиторією, до якої зверталися священники, була чоловіча частина сільської громади, у проповідях дискутувалися проблеми й жіночого пияцтва [19, 416]. Актуальними питаннями в промовах сільських священників, спрямованих на подолання родинно-побутових негараздів, були поглиблення прірви між поколіннями, дитяча безпритульність, викликана смертю батьків від надмірного вживання алкоголю [20, 160].

Суттєвим компонентом церковного проповідництва була боротьба проти антисоціальних виявів пияцтва. Так, священник с. Супрунівки Полтавського пов. І. Курдиновський засуджував негативні вчинки молоді, котрі мали місце в селі внаслідок зловживання нею алкоголем, зокрема, надто голосні нічні гуляння [21, 668]. До речі, апеляція священника до громадського осуду пияк була досить дієвим інструментом у боротьбі за тверезість.

Окрім означених вад пияцтва, на подолання яких було спрямоване церковне проповідництво, сільські священники звертали увагу сільської громади на такі аспекти вживання оковитої, як втрата здоров'я, марне витрачання грошей тощо. Звичайно, серед аргументів на користь тверезого способу життя з уст сільських душпастирів незмінно звучали й основні положення церковно-християнської моралі, у першу чергу гріховність надмірного вживання алкоголю. До речі, крізь призму розгляду цього питання до поля дискусій теоретиків церковного проповідництва незмінно потрапляла проблема вибору парафіяльним духовенством більш вірного смислового забарвлення антиалкогольних закликів: чи то просто до помірному вживання спиртних напоїв, бо церква та православні догмати не забороняли пити вино, чи до абсолютно повного зречення від спиртного [22, 316]. Варто відмітити, сільські священники в цьому питанні були часто солідарні з сільською громадою, яка не вбачала в помірному вживанні спиртного якоїсь надмірної шкідливості, а засуджувала лише його крайності [7, 172].

Антиалкогольні заклики, котрі звучали у проповідях, знаходили продовження в позабогослужбових бесідах парафіян зі священником. Така форма спілкування давала змогу повернутися до окремих питань з метою їхнього поглибленого розгляду або звернутися до тих аспектів, котрі виголошувати з церковної кафедри було не досить зручно. Найчастіше темами для бесід ставали наукові факти про шкідливість вживання спиртних напоїв. Зокрема, священники інформували селян про результати дослідів, проведених із метою з'ясування негативного впливу алкоголю на живі істоти [23, 177], ймовірні фізіологічні зміни та розвиток хвороб під його впливом [23, 179]. Позитивний ефект від таких бесід підсилювало розповсюдження безкоштовних антиалкогольних брошур [2, 276].

Варто розуміти, що досягнення успіху в боротьбі з пияцтвом залежало не лише від проповідницької активності священника, а й від загального соціального фону тієї чи іншої парафії. Наприклад, у тих парафіях, де пияцтво не було надто вкоріненим в повсякденне життя селян, діяльність священника давала свої позитивні плоди: кількість любителів випити не лише зменшувалася [14, 590], а, бувало, повністю зводилася нанівець. У 1863 р. жителі с. Рогізна, с. Дунаївці та с. Почуйки Сквирського повіту Київської губернії дали місцевому священнику урочисту обітницю не вживати спиртного [24, 1].

Важливою формою боротьби за тверезість були опосередковані спроби носіїв духовного сану вплинути на закриття місцевих питних закладів. Вони здійснювалися трьома способами. Перший полягав у переконуванні мешканців села винести колективне громадське рішення про закриття питного закладу. Значних успіхів цей спосіб не мав, попри те, що до затвердження Правил про спиртний продаж 14 травня 1885 р. питання про відкриття та закриття питних закладів в селі вирішувалося саме сільською громадою. Справа полягала в тому, що власники шинків, корчмів, трактирів, винних лавок сплачували селянам грошову ренту за функціонування закладу на території села, й ці кошти використовувалися останніми на суспільні потреби, як-то оплата податків, будівництво та ремонт громадських закладів тощо [17, 80]. Незважаючи на те, що випадків закриття питних закладів та добровільної відмови сільських мешканців від вживання алкоголю було мало, проте, вони таки траплялися. Зокрема, за ініціативою парафіяльного священника селяни с. Кордишівки Бердичівського повіту Київської губернії у 1870 р. постановили заборонити пити горілку односельцям протягом року та закрити місцевий шинок [25, 22].

Після 14 травня 1885 р. дозвіл на відкриття питних закладів стали давати "питейные присутствия", а селяни свою ренту втратили. Відтоді сільські священники мусили вдаватися до іншого способу опосередкованого впливу на закриття шинків: безпосередніх звернень до чиновників "питейных присутствий" з подібними пропозиціями. Однак, цей спосіб був ще менш успішним, ніж перший, тому що в цьому випадку зачіпалися прибуткові інтереси не лише виноторгівців, а й чиновників, що загрожувало сільському священнику карними

санкціями за втручання у “світські справи” [17, 81]. Варто відмітити, що діяльність окремих “питейных присутствий” зводила нанівець усі досягнення місцевих священиків. Отак, незважаючи на те, що дбанням священика с. Неменки Липовецького повіту І. Ясинського у його парафії на 8 років було закрито шинок, цей заклад знову було відкрито, при чому не за вимогою жителів села, а за рішенням Липовецького “питейного присутствія” [26, 404].

Найдієвішим був третій спосіб впливу, який полягав у зверненні сільських священиків з клопотаннями до вищих церковних структур про сприяння закриттю (або принаймні перенесенню) місцевих питних закладів. Варто мати на увазі, що найпопулярнішим та найпереконливішим аргументом у цих зверненнях була близькість шинка до храму, і своєї мети досягали майже виключно ті, хто спирався на це положення. Досить показовим у цьому сенсі був приклад парафіяльного священика с. Тхорівки Сквирського повіту А. Закиського, котрий у 1862 р. скаржився єпархіальному начальству, що місцевий шинок знаходиться за 12 сажень від церкви, а безперервні гуляння в ньому заважають проведенню Богослужіння. У таких умовах авторитетний серед парафіян священик не міг боротися проти п'яного дозвілля в шинку, оскільки на період сезонних робіт у господарстві місцевого поміщика в селі збиралися заробітчани й гуляння відновлювалися [27, 2 зв.]. До вирішення проблеми долучилися представники не лише місцевого благочиння, духовного правління, а й губернатор, і незабаром шинок було перенесено [5, 142]. Варто додати, що перенесення шинка від церкви, яка в другій половині ХІХ ст. була центром громадського життя [5, 140], принаймні зменшувало потенціальну кількість відвідувачів питного закладу.

Поступове усвідомлення недостатньо успішних результатів від одноосібної боротьби з пияцтвом спонукало сільських священиків звертатися за підтримкою до православної громадськості. Одними з перших до антиалкогольної боротьби включилися парафіяльні опікунства, очолювані тими ж священиками. У с. Водотії Брусилівського повіту в 1867 р. опікунство постановило штрафувати тих парафіян, котрі будуть помічені у відвідуванні шинку та розпиванні горілки до закінчення Богослужіння в церкві на різні суми: вперше на 30 коп., вдруге на 50 коп., втретє на рубель на користь опікунства [28, 39]. Члени парафіяльного опікунства с. Вільня Радомисльського повіту вирішили щодня робити рейд до місцевого шинка і помічених вперше нетверезих парафіян одразу відводити додому (за сприяння старости чи десяцького), вдруге – на засіданні опікунства публічно вмовляти відмовитися від надмірного вживання спиртного та давати догану, втретє – штрафувати на суму від 30 коп. до рубля на користь опікунства [29, 406].

Серед комплексу опосередкованих покарань за пияцтво парафіяльні священики вдавалися й до церковно-релігійних санкцій. До таких відносилися заборона відвідувати храм у нетверезому стані [12, 775], накладення єпитимії [30, 19] – виконання парафіянином церкви за призначенням духівника тих чи інших справ благочестя (найчастіше довгої молитви або посиленого посту) [31, 101].

Важливою запорукою плідної боротьби з народним пияцтвом була наявність в селі церковнопарафіяльної школи. Правильна просвітницько-попереджувальна робота священика серед її учнів сприяли ранньому усвідомленню шкоди від надмірного вживання алкоголю. При цьому вмілий священик у своїй просвітницькій роботі мав добру нагоду спиратися на психологічні особливості дитини, котра так чи інакше сприймала вживання алкоголю батьками (або одного з батьків) як очевидне зло [2, 278]. На початку ХХ ст. серед представників інтелігенції звучали навіть пропозиції внести до програми шкіл особливий предмет – “вчення про алкоголь та його згубний вплив на організм людини” [30, 15].

Розвиток грамотності, раннє прищеплення потягу до елементів справжньої культури, в першу чергу до самоосвіти та читання книг, давали селянину ресурси для задоволення потреб його духовної природи та були основою для організації альтернативного пияцтву дозвілля, особливо у вихідні та святкові дні, коли селянин був вільним від повсякденної роботи [14, 591]. Один із православних публіцистів середини 1880-х рр. звернув увагу на те, що в селах, де існувала церковнопарафіяльна школа, був менший відсоток бажаючих зловживали алкогольними напоями [14, 593].

Особливо складним завданням для духовенства була боротьба з пияцтвом у період свят та визначних родинних подій, бо, за влучним виразом О. Михайлюка, свято в народному

сприйнятті було нерозривно пов’язане з випивкою, а сільське пияцтво було зумовлене обрядовими мотивами і громадськими звичаями, мало багато в чому ритуальний і навіть сакральний характер [7, 37]. Традиційність вживання алкоголю в народі була добре підмічена сільським священиком Л. Крамаренковим: “Вошло в обычай пить водку: пьют ее по случаю и без случая. . . Не на наших глазах и не за нашу память завелся такой обычай; так было прежде и гораздо прежде нас. . . Скажете: или мы лучше наших дедов и отцов, что захочем отменить обычай, которого они держались? – Но скажите по совести, хороший ли это обычай?” [20, 159].

За таких обставин священики, котрі вели антиалкогольну боротьбу на селі, починали з того, що, окрім попереджувального проповідництва, особисто відмовлялися вживати алкоголь у ході відзначення свят та родинних подій односельчан [20, 161] – хрестин, весіль тощо, які вони правили й на яких, відповідно, були обов’язковими гостями. Особливо послідовні у своїй боротьбі за тверезий спосіб життя священики не лише відмовлялися від пригостання, але й самі не пригощали спиртним парафіян, котрі виконували якусь роботу в господарстві свого душпастиря [12, 769]. Варто відмітити, що, дбаючи про народну тверезість, сільські священики могли наражатися на нерозуміння парафіян, у котрих формувалася думка про те, що батюшка їх цурається.

Боротьба з пияцтвом, очолювана сільськими священиками, подекуди набувала форм справжнього руху за тверезість, в орбіту якого втягувалася значна кількість учасників. Його практична реалізація здійснювалася шляхом заснування та організації різновекторної діяльності товариств тверезості. Початок їх виникнення припав на кінець 1860-х рр. і був локалізований переважно в містах, а в селах Наддніпрянщини в цей період особливо успішним не став [25, 23]. Серед основних проблем, з якими стикнулося сільське духовенство при заснуванні товариств тверезості, були відсутність єдиного ідейного спрямування (“в чем должна была заключаться деятельность обществ трезвости: в трезвом ли поведении самих членов, или же в активном противодействии народному пьянству” [17, 79]), нечисленність, невідповідність діяльності офіційному законодавству. Так, члени одного з сільських товариств тверезості постановили закрити шинок у своїй парафії, однак на закриття питних закладів юрисдикція товариств не розповсюджувалася [25, 25].

Масова організація товариств тверезості відбулася на початку 90-х рр. XIX ст. Їхню основу складали члени церковнопарафіяльних опікунств та братств [2, 278], а керівництво, зазвичай, покладалося на священиків. Цей організаційний кістяк проводив роботу по залученню до товариства якомога більшої кількості членів сільської громади. Приміром, до товариства тверезості у с. Володівці Ямпільського повіту Подільської губернії могли вступати не лише чоловіки й жінки дорослого віку, а й діти (за згодою батьків) [32, 577].

Члени товариств тверезості давали обітницю не вживати алкоголь протягом певного терміну. На думку С. Гладкого, важливою запорукою успішності обітниці був саме її напівсакральний характер, адже в боротьбі зі шкідливою звичкою члени товариств покладалися на авторитет і силу церкви [3, 24]. Термін дотримання обітниці в різних товариствах міг коливатися. У вже згаданому товаристві тверезості с. Володівці цей термін складав рік [32, 578]. У с. Слободо-Потоці Вінницького повіту товариство тверезості розділяло членів на 4 розряди: до першої групи входили ті, хто відмовився від вживання спиртного на все життя (12 осіб на чолі зі священиком), до другої – ті, хто абсолютно обмежував себе у випивці на 3 роки (5 осіб), до третьої – ті, хто зобов’язувався не пити оковитої 1 рік (16 осіб), і до четвертої – ті, хто, не маючи достатньої сили волі, дали обітницю помірному вживання – не більше двох чарок на день (22 осіб) [16, 790]. До слова сказати, 55 осіб у згаданому товаристві було досить значною кількістю членів, беручи до уваги той факт, що у наддніпрянських губерніях на один шинок припадало близько 300 осіб [5, 140]. У 1891 р. у с. Мисайлівці Канівського повіту колективну обіцянку не вживати горілки, не відвідувати питних закладів, а під час свят пити лише дешеві хмільні напої принесли 170 членів місцевого товариства тверезості [5, 146].

Основу практичної діяльності товариств тверезості складала пропаганда тверезого способу життя: їхні члени мали служити прикладом тверезості та всіляко переконувати своїх односельців вести тверезий спосіб життя. Усі разом мали клопотатися про закриття шинку в парафії або про віддалення його від церкви та церковнопарафіяльної школи [32, 578].

Окрім прямого завдання боротьби з пияцтвом, товариства тверезості ставили перед собою й низку непрямих завдань, сутність яких була добре сформульована у православній періодиці кінця першого десятиліття ХХ ст.: по-перше, розповсюдження в парафії знань шляхом створення бібліотек, читалень, недільних шкіл; по-друге, популяризація мистецтва шляхом організації церковних хорів, музичних гуртків, уроків малювання; по-третє, розвиток кооперативної сфери за посередництвом створення позичково-ощадних товариств, споживчих лавок, дешевих чайних та їдалень [11, 246–247]. Найпоширенішим із цих заходів було відкриття на селі бібліотек та чайних. Отак, у с. Володівці дбанням товариства була відкрита чайна, при якій функціонувала невелика бібліотека, що вміщувала книги та брошури релігійно-морального та священно-історичного змісту для спільного читання та обговорення [32, 580]. З розгортанням антиалкогольної кампанії чайна набувала більшої популярності серед сільського населення: на початку ХХ ст. цей заклад був практично в кожному селі [33, 29]. Незважаючи на те, що пік відвідування чайної припадав на зиму [33, 29 зв.], в окремих селах у ній, а не в шинку, навіть справляли безалкогольні весілля [34, 83].

Важливо відмітити, що наприкінці ХІХ ст. стали налагоджуватися тісні зв'язки між духовенством та представниками світської влади щодо спільної боротьби з пияцтвом. Така співпраця виражалася в контактах товариств тверезості та опікунств про народну тверезість, які організовувалися світськими органами влади [22, 313–314]. Наприкінці 1880-х рр. для боротьби з пияцтвом товариствам тверезості, парафіяльним опікунствам і братствам на ряду з волосними старшинами, волосними судьями та сільськими старостами державною були надані адміністративні повноваження щодо нагляду за встановленими правилами продажу спиртних напоїв [10, 190]. Окрім цього, сільське духовенство було зобов'язане за вимогою місцевих консисторій подавати офіційні рапорти стосовно загальної картини вживання алкогольних напоїв у парафіях, при чому бували випадки, що священники критикували дії уряду у сфері боротьби за народну тверезість [35, 108]. Подекуди відверта критика урядових заходів звучала й у статтях сільських священників, опублікованих у православних періодичних виданнях [36, 109].

Говорячи про боротьбу духовенства з народним пияцтвом, варто розуміти, що далеко не всі носії духовного сану виступали єдиним фронтом у цьому процесі. Позитивні приклади участі в русі за тверезість, розкриті вище, стосуються передусім просвічених, послідовних у моральному та професійному сенсі представників сільського духовенства. У частини носіїв духовного сану боротьба з пияцтвом не викликала особливого ентузіазму, а в частини – взагалі наражалася на відвертий супротив. Один зі священників Катеринославської губернії навіть називав боротьбу з пияцтвом “шалапутством”, а другий на запитання парафіянина про товариство тверезості відповів, що це “зловредная секта” [30, 7].

Суттєвим недоліком було й те, що у середовищі духовенства також було поширене надмірне вживання алкоголю, причому деякі сучасні автори саме пияцтво схильні відносити до однієї з найбільших вад парафіяльного духовенства [9, 64; 8, 90]. До речі, цей недолік особливо відмічали й вищі церковні ієрархи другої половини ХІХ ст., зокрема єпископ Курський Іустин (Платонов), котрий подорожував наприкінці 1880-х рр. Поділлям і описав стан тодішнього духовенства [37, 1 зв.]. Пияцтво духовних осіб в окремих парафіях набувало таких загрозливих масштабів, що мешканці окремих сіл, як наприклад, с. Гребені Київського повіту [38, 23 зв.], вимагали не просто змінити священника, а й виселити його за нетверезе життя та неканонічну поведінку.

У середовищі інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. неодноразово звучала думка про потребу активного залучення до руху за тверезість якомога більшої кількості представників духовенства [30, 20]. Причому основна ставка робилася на особистий авторитет священника та його особливу соціальну роль у суспільстві. При цьому важливою умовою участі в русі за тверезість було зречення сільського душпастиря від вживання спиртних напоїв, або принаймні обмеження в них: “Вида свого пастыря пьющим вино, но не напивающимся до потери рассудка, пасомые найдут в лице его живой пример самообладания, умеренности и воздержания” [2, 273].

Висновки

Отже, у вирішенні проблеми пияцтва в селах Наддніпрянщини одна з суттєвих ролей належала свідомим представникам православного священства. Активна суспільна позиція носіїв духовного сану стосовно викорінення зазначеної вади в другій половині XIX – на початку XX ст. включала до свого складу як суто особисті елементи боротьби з надмірним вживанням спиртних напоїв (антиалкогольне проповідництво, поширення наукової інформації, ініціювання закриття питних закладів, подолання традиційних стереотипів щодо зловживання спиртом), так і дії, спрямовані на мобілізацію спільних громадських зусиль на вирішення цієї проблеми (організація товариств тверезості). Якісні показники результативності такої діяльності сільських священників у кожному конкретному випадку залежали від рівня їхньої особистої наполегливості та урядових антиалкогольних заходів, рівня участі громадськості, загального культурно-історичного середовища.

Список використаної літератури

1. Миронович И. Административные и церковно-приходские средства для борьбы с пьянством / И. Миронович // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1886. – № 42. – С. 846–857.
2. Бояровский С. О пастырских мерах к искоренению пьянства в народе / С. Бояровский // Руководство для сельских пастырей. – 1890. – № 10. – С. 271–279.
3. Гладкий С. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних епархій України на початку XX століття / С. Гладкий. – Запоріжжя: Б.в., 1997. – 50 с.
4. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. Надтока. – К.: Знання, 1998. – 271 с.
5. Перерва В.С. Православне Надросся у XIX столітті / В. Перерва. – Біла Церква: Видавець О.В. Пшонківський, 2004. – 256 с.
6. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Юрій Присяжнюк. – Черкаси: Вертикаль, ПП Кандич С.Г., 2007. – 640 с.
7. Михайлюк О.В. Антиповедінка в культурі селянства Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX ст. / Олександр Михайлюк // Гілея: науковий вісник. – К.: ВІРУАН, 2011. – Вип. 46. – С. 33–40.
8. Безносова О.В. Стан православної церкви у середині XIX – на початку XX ст. як основний фактор виникнення народних реформаційних рухів (на прикладі Катеринославської епархії) / О. Безносова // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Дн-к, 2007. – Вип. 15. – С. 85–95.
9. Скутнев А.В. Приходское духовенство: особенности менталитета и неканоническое поведение (вторая половина XIX – начало XX вв.) / А. Скутнев // Новый исторический вестник. – 2007. – № 16. – С. 63–77.
10. Административные меры для противодействия пьянству // Киевские епархиальные ведомости. – 1893. – № 7. – Часть неофициальная. – С. 190–195.
11. Тихомиров К. К вопросу о мерах борьбы с пьянством / К. Тихомиров // Руководство для сельских пастырей. – 1909. – № 28–29. – С. 241–249.
12. Пьянство и борьба с ним // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1907. – № 22. – Часть неофициальная. – С. 763–779.
13. Розанов А.И. Записки сельского священника: быт и нужды православного духовенства / А. Розанов. – Санкт-Петербург: Тип-я В.С. Балашева, 1882. – 324 с.
14. Ж-ий. Один из наших народных недугов и его смертельный враг / Ж-ий // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1885. – № 27. – С. 586–595.
15. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора святейшего Синода графа Толстого по ведомству православного исповедания за 1867 год // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 8. – Отдел второй. – С. 313–322.
16. С. Общество трезвости в с. Слободо-Потоке Винницк. у. / С. // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1890. – № 34. – С. 789–790.
17. О противодействии духовенства народному пьянству // Руководство для сельских пастырей. – 1890. – № 3. – С. 79–83.
18. Павлович П. Поучение сельским прихожанам в неделю 2-ю по Пятидесятнице / П. Павлович // Киевские епархиальные ведомости. – 1877. – № 13. – Отдел второй. – С. 371–377.
19. Павлович Г. Краткое поучение сельским прихожанам в неделю всех святых / Г. Павлович // Киевские епархиальные ведомости. – 1876. – № 13. – Отдел второй. – С. 415–418.
20. Крамаренков Л. Поучение о трезвости / Л. Крамаренков // Руководство для сельских пастырей. – 1860. – № 7. – С. 159–163.
21. Курдиновский И. Поучение к прихожанам села Супруновки / И. Курдиновский // Полтавские епархиальные ведомости. – 1883. – № 13. – Часть неофициальная. – С. 666–668.
22. Кохомский С. Умеренность и полное отречение от вина / С. Кохомский // Руководство для сельских пастырей. – 1898. – № 31. – С. 313–321.
23. Левашев А. Беседа священника с своими прихожанами о вреде водки и пьяного разгула в храмовые и другие местные праздники / А. Левашев // Руководство для сельских пастырей. – 1888. – № 42. – С. 175–189.

24. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУ). – Ф. 127, оп. 666, спр. 178.
25. Х. О. Благоуспешное пастырское действование / О. Х. // Руководство для сельских пастырей. – 1870. – № 18. – С. 21–32.
26. Ясинский И. История одного приговора о закрытии питейного заведения в приходе / И. Ясинский // Киевские епархиальные ведомости. – 1894. – № 14. – Часть неофициальная. – С. 403–405.
27. ЦДІАУ. – Ф. 127, оп. 835, спр. 205.
28. Сенаторский П. Благотворительная деятельность двух приходских попечительств / П. Сенаторский // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 1. – Отдел второй. – С. 35–44.
29. Деятельность одного из церковно-приходских попечительств Киевской губернии // Киевские епархиальные ведомости. – 1871. – № 17. – Отдел второй. – С. 406–410.
30. Поляков П.И. Православное духовенство в борьбе с народным пьянством: Доклад комиссии по вопросу об алкоголизме / П. Поляков. – Санкт-Петербург: Тип-я П.П. Сойкина, 1900. – 22 с.
31. Асауленко О. Роль епітимії у моральному вихованні суспільства (на досвіді Полтавської єпархії ХІХ століття) / О. Асауленко // Український історичний збірник. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2009. – Вип. 12. – С. 100–106.
32. Правила общества трезвости в селе Володовцах Ямпольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 41–42. – С. 577–581.
33. Державний архів Черкаської області. – Ф. 5950, оп. 1, спр. 28.
34. Спасский П. Свадьба без вина / П. Спасский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1904. – № 2. – Часть неофициальная. – С. 81–84.
35. ЦДІАУ. – Ф. 127, оп. 1023, спр. 543.
36. Кое что о трезвости // Сельский священник. – 1907. – Апрель. Май. Июнь. – С. 109–111.
37. ЦДІАУ. – Ф. 2046, оп. 1, спр. 189.
38. Державний архів Київської області. – Ф. 2, оп. 8, спр. 279.

Надійшла до редакції 16.11.2011

Затверджена до друку 20.01.2012

Аннотация. *Елесин П.В. Борьба с пьянством в деятельности православного сельского духовенства Надднепрянской Украины во второй половине XIX – начале XX вв. Проанализирована специфика социальной позиции православного духовенства в борьбе с пьянством в селах Надднепрянской Украины во второй половине XIX – начале XX вв. Определены и раскрыты основные направления деятельности священников в этой сфере – антиалкогольное проповедничество, косвенное влияние на закрытие питейных заведений, просветительско-профилактическая работа касательно употребления спиртных напитков, организация обществ трезвости.*

Ключевые слова: *сельское духовенство, пьянство, трезвость, антиалкогольная борьба, проповедь, общество трезвости, питейное заведение*

Summary. *Yelesin P.V. Fighting against drunkenness in the Orthodox rural clergy activity in Near-Dnipro Ukraine at the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries. This article analyzes the specific of social position of the Orthodox clergy in the fighting against drunkenness in the villages of Near-Dnipro Ukraine at the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries. The author defines and reveals the main vectors of priests' activity in this sphere – anti-alcohol preaching, indirect influence on closing of saloons, educational and prophylactic work concerning alcohol drinking and organization of associations of sobriety.*

Key words: *rural clergy, drunkenness, sobriety, anti-alcohol fighting, sermon, association of sobriety, saloon*

УДК 930.1:477.41“18/19”

Л.В. Мар'ян

МЕТОДИКА ПОЛЬОВИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У статті розглянуто особливості та процес удосконалення методики археологічних досліджень у ХІХ – на початку ХХ ст. на основі аналізу інструкцій та рекомендацій, які на той час існували, а також на прикладі розкопок конкретних археологів, які займались вивченням археологічних пам'яток у Київській губернії. Зроблено висновки про роль напрацювань дореволюційних дослідників у подальшому розвитку археології.

Ключові слова: *історія археології, методика археологічних досліджень, Київська губернія, археологічні пам'ятки, курган, поселення, городище*